

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l- Envâr (1a-50b), Ses ve Şekil Bilgisi, İmla Özellikleri* *Phonetic and Morphology, Spelling of Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l- Envâr (1a-50b)*

Selin ŞENTÜRK¹, Doç. Dr. Talat DİNAR²

Öz

Türk edebiyatı, 16. yüzyılda oldukça geniş bir coğrafyada etkinliğini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlara ulaştığı bu dönemde ilim, sanat, kültür faaliyetleri de bir hayli artmıştır. 16. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin kültürel çalışmaların en başarılı, en ileri seviyede olduğu dönemlerin başında gelir. Edebî eserler; döneminin görüşlerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaları bakımından önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu makalede bu ihtişamlı devrin mahsulü olan “Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr” adlı eser ele alınmıştır. “Enverî” mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmış olan bu eser ses, şekil ve imla özellikleri bakımından tanıtılmaya çalışılmıştır. 166 yapraktan oluşan eser, harekeli bir metindir. İçerisinde manzum ve mensur bölümler yer almaktadır. Eserin müellifi, kitabında kendi ismini zikretmemiş ancak şiirlerinin makta beyitlerinde mahlasını vermiştir. Eserin yazıldığı dönemde “Enverî” mahlasını kullanan birden çok şairin olması müellifin kimliği hakkında birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiş ve henüz bu tartışmalar bir sonuca ulaşamamıştır. Ancak eser, içeriği bakımından oldukça önemli bir eserdir. Zira eser içerisinde atasözleri, deyimler ve kalıp sözler yer almaktadır. Zaman zaman ağız özelliklerini yansıtan kullanımlar da eserin kıymetini artırmaktadır. Nesirle yazılan bölümlerde akıcı ve ahenkli saf Oğuz Türkçesinin kullanılması o dönemin söz varlığını gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada bahsi geçen eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonunda 208 arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüshasının 1a-50b yaprakları arası tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enverî, Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr, 16. yüzyıl, dil incelemesi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the sixteenth century, Turkish literature continued to flourish over a very large geography. In this period, when the Ottoman Empire reached wide borders, science, art and cultural activities increased considerably. The 16th century is one of the most successful and advanced periods of the Ottoman Empire's cultural studies. Literary works play a significant role in providing information about historical perspectives, beliefs, traditions, and customs. In this article, the work called “Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr”, which is the product of this glorious period, is discussed. Written by a poet with the pseudonym “Enverî”, this work has been tried to be introduced in terms of sound, form and spelling features. The work, which consists of 166 leaves, is an accentuated text. It includes sections in verse and prose. The author of the work didn't mention his own name in his book, but mentioned his pseudonym in the last couplets of his poems. At the time the work was written, more than one poet used the pen name “Enverî” which sparked some debate about who the author was. These debates haven't yet come to a resolution. However, the work is a very important work in terms of its content. Because there are proverbs, idioms and formulaic expressions in the work. The usages reflecting the dialect features also increase the value of the work. The use of fluent and harmonious pure Oğuz Turkish in the sections written in prose reveals the vocabulary of that period. In this article, introduce the section between 1a–50b of the copy of this extremely significant work, which is cataloged under archive number 208 in the Kemankeş Collection section of the Süleymaniye Manuscript Library.

* Bu çalışma; Selin Şentürk'ün Doç. Dr. Talat Dinar danışmanlığında, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırladığı " Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr (1a-50b v.) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ selin.senturkk@outlook.com.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, talatdinar@sdu.edu.tr.

Keywords: Enverî, Sırru'l-Esrâr and Matla'u'l-Envâr, 16th century, language examination

Paper Type: Research

Giriş

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr, 16. yüzyılda yaşamış olan “Enverî” mahlaslı bir divan şairi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, manzum ve mensur bölümlerden oluşmaktadır. İçerisinde türlü atasözleri ve deyimler barındıran bu eserde Arapça ve Farsça şiirler de yer alır. Özellikle atasözleri ve deyimlerin yer alması, o dönemin söz varlığını ve dil özelliklerini göstermesi bakımından önem arz eder.

İnceleme konusu edilen eser Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankes Koleksiyonunda yer alan 208 numaralı nüshadır. Nüshada çeşitli sebeplerle zaman zaman okuma güçlüğü çekilen sözcükler için eserin diğer nüshalarından da yararlanılmıştır.

1. Müellif Hakkında

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr adlı eserin nüshalarının kayıtlı olduğu kataloglarda müellif olarak Mürekkeççi Enverî adı yer almaktadır. Ancak eserin müellifi hakkında birtakım farklı görüşler mevcuttur. Ergun (1996, s. 1300) bu eserin Mürekkeççi Enverî'ye ait olduğunu söyler. Buna karşılık Kurnaz ve Tatçı (2001, s. 24) eserin Mürekkeççi Enverî'ye ait olamayacağını “Enverî” mahlaslı başka bir şaire ait olabileceğini savunmaktadırlar.

“Enverî” mahlasının birden çok şair tarafından kullanılmış olması eserlerin ve şairlerin tespitini zorlaştırmıştır. Farklı kaynaklarda o dönemde yaşamış “Enverî” mahlaslı üç şairden söz edilmektedir. Bu şairler hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

Enverî Dede (? - 953/1546): Bursa doğumlu olan Enverî Dede, Nakşibendî tarikatına mensuptur. Seyyid Gazi Tekkesi ve Orhan Bey Tekkesinde şeyhlik görevinde bulunmuştur. Doğum tarihi bilinmeyen Enverî Dede'nin 953/1546 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir (Üst, 2018, s. 3943)

Enverî-i Müneccim (? - ?): Ergun (1996, s. 1300), hayatı hakkında tezkirelerde bir bilgiye rastlamadığını belirterek şairin 16. yüzyılda yaşayan bir divan şairi olduğu bilgisine yer vermiştir. Edirneli Nazmî tarafından düzenlenen Mecma'u'n-Nezâ'ir'de şiirlerin başlığında “Nazîre-i Enverî-i Müneccim” ibaresi bulunan üç adet şiir bulunmaktadır. Ayrıca Elbir (2018, s. 35-37), çalışmasında Kıyâfetnâme adlı eserin, Müneccim Enverî'ye ait olduğu tespitini yapmıştır.

Mürekkeççi Enverî (? - 954/1547): Asıl adının “Nureddin”, lakabının “Mürekkeççi Enverî” olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda “Mürekkeççi Memî” olarak da anılıyor olması diğer adının “Mehmet” olabileceği yönünde görüşlere neden olmuştur (Kurnaz ve Tatçı, 2001, s. 17).

Tezkirelerde İstanbullu olduğu söylenen şairin mürekkeççilik ve iğnecilik yaptığı bilgisi yer alır. Daha sonra mürekkeççiler kethüdası olmuş, bir ara Remmal Haydar'ın kethüdalığını da yapmıştır (Ergun, 1996, s. 1300). Ateşbazlıkta da çok iyi olan şair, Mîrî Kumbaracılığına kadar yükselmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadelerinin sünnetinde, ateşbazlık yaparken okuduğu beyit çok beğenilmiştir (Açıkgöz, 2017, s. 76). Bu denli yeteneklere sahip olan şair için tezkirelerde okuma yazması olmadığı bilgisine yer verilmiştir. Âşık Çelebi onun için elifi doğru mu, eğri mi yazılacağını bilmediğini; açık şekilde yazılan harfleri dahi okuyamaz olduğunu söyler (Kılıç, 2018, s. 163). Latîfi ise, yine aynı düşüncüyü savunarak Enverî'nin elifi doğruluğundan kafi eğriliğinden bildiğini söyler (Canım, 2021, s. 139). Ergun, bu sözlerin bir rivayet olduğunu ve kabul edilmesinin mümkün olamayacağını dile getirir (1996, s. 1300). Eğer gerçekten de *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* adlı eserin yazarı Mürekkeççi Enverî ise tezkirelerde zikredilen bu bilgilere katılmak mümkün değildir. Zira eserde harfleri dahi okuyamadığı iddia edilen bir yazara ait olabilecek en ufak bir emare yoktur.

Mürekkepeçi Enverî, 954/1547 yılında vefat etmiştir. Vefatıyla ilgili Edirneli Nazmî, “Yerin nûr ide Bîçûn Enverî’nün” mısrasıyla tarih düşmüştür (Kurnaz ve Tatçı, 2001, s. 23).

Sırru’l-Esrâr ve Matla’u’l-Envâr’da eserin yazarı mahlasını farklı yapıtlarda şu şekillerde ifade etmiştir: bir elif bir nûn u vāv u rî yîden oldı ‘ayân (12a/9)³, nûn u vāv u rā elif kim nüzhetü’l-ervâhî-mış (11a/2), nûnı-la elif rādan var vāvı gözet yādan (28a/2), nûnı-la elif vāvı-la rî remzini ğamz it (19b/10), nûnı-la elif vāvı-la rî yîde görüdü (31b/1), burhânı nûnı-la elif vāv üzre rādan gösterür (9b/9), rî vāv elif nûn yāyıla envâr-ı hâzret yayıla (38b/5), ger vāvı-la rî nûn u elif yîde görine (40a/5), rādan elifde görmüşüz vāvı-la nûnuñ rütbetin (17a/3), nûn u vāv u rā elifden yādan itdükçe nidā (5a/9), nûn u vāv u rā elifden yîde (23b/1), nûn u vāv u rā elifden yāda (25b/3), rīda vāvun varlığı nûn u elifden (16a/6), vāv u rā’ vü nûn elifdür (17b/12), elifle nûn u vāv u rā vü yîden (4b/5), elifle nûn u vāv u rā’ vü yîden (21b/2), elifle nûn u vāv u rā vü yîden (28b/12), elifle nûn vāvun remzi rādan (30b/3), elifle nûn u vāvun remzidür rā (6a/1), elifle nûnı-la çün rīda vāv (37a/7), nûn u elifle vāv u rî yîden (20b/4), nûn u elifle vāv u rî çün yîde (27a/1), nûn u elifle vāv u rî yîden (22a/9), yādan elifle vāv u rî çün nûnı-la (8a/7).

Mahlasını harfler vasıtasıyla sık sık tekrar eden Enverî maalesef eserde hakkında başka bir bilgiye yer vermez. Bundan dolayıdır ki eserin hemen hemen aynı yüzyılda yaşamış üç Enverî’den hangisine ait olduğu hakkında kesin bir çıkarımda bulunmak zordur.

2. Eser Hakkında

Eser, manzum ve mensur bölümlerden oluşmaktadır. Manzumelerinde Arapça ve Farsça ibareler sıklıkla bulunmaktadır. Nesirlerinde ise deyimler ve atasözlerinden oluşan nasihatler yer alır. Nesirlerin saf Oğuz Türkçesiyle yazılmış olması, o dönemin söz varlığının tespiti açısından önemlidir (Ergun, 1932, s. 306-308). Eser, dinî içerikli tasavvufî niteliklidir. Zaman zaman özlü söz niteliğinde halk deyişleri ve eleştiriler yer alır. Konular “Abdal” hitabı kullanılarak anlatılır (Kurnaz ve Tatçı, 2001, s. 23). Müellif kendi ismini zikretmemiş ancak beyitlerde sık sık mahlasını harflerle vermiştir. Kimi zaman elif (ل), nun (ن), vav (و), ra (ر) ve ye (ي); kimi zaman da vezin gereği sadece elif (ل), nun (ن), vav (و) ve ra (ر) harflerini kullanmıştır.

Çalışmamızda esas alınan nüsha, 166 yapraktan oluşmaktadır. Harekeli bir metindir. Her sayfa zaman zaman farklılıklar olmakla birlikte genel itibarıyla 13 satırdan oluşmaktadır. Kahverengi meşinle kaplı ve sayfalarda kırmızı mürekkepli çerçeveler yer alır. Nüshanın ön ve arka sayfalarında “târih-i tahrîr 936” (M. 1529-1530) notu düşülmüştür.

Eserin tespit edilebilen nüshaları şu şekildedir:

Süleymaniye Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonu, No. 208 : 166 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 13 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru’l-Esrâr ve Matla’u’l-Envâr*" olarak geçer. Harekeli, nesih hatla yazılmış ve 936 (M. 1529-1530) tarihinde tamamlanmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonu, No. 209 : 54 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 19 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru’l-Esrâr*" olarak geçer ve eksik bir nüshadır. Harekesiz, rika hatla yazılmış ve eserde tarih bilgisi yoktur.

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 4646 : 144 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 19 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru’l-Esrâr ve Matla’u’l-Envâr*" olarak geçer. Harekesiz, nesih hatla yazılmış ve 1177 (M. 1763-1764) tarihinde tamamlanmıştır.

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 6397 : 95 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 23 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru’l-Esrâr ve Matla’u’l-Envâr*" olarak geçer. Harekesiz, nesih hatla yazılmış ve 1274 (M. 1857-1858) tarihinde tamamlanmıştır.

³ Parantez içerisinde verilen rakamlar sayfa ve satır numaralarını göstermektedir.

Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz B 1084 : 73 yapraktan oluşur ve genellikle her sayfada 23 satır bulunur. Nüshada eserin ismi "*Sırru'l-Esrâr*" olarak geçer. Harekesiz, talik hatla yazılmış ve 1292 (M. 1875-1876) tarihinde tamamlanmıştır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No. T811 ENV 1275 H.1 : 85-191 yapraktan oluşur ve genellikle her yaprakta 13 satır bulunur. Eserin ismi kütüphane kaydında "*Sırr el-Esrâr ve Matla el-Envâr*" olarak geçmektedir. 1275 (M. 1858-1859) tarihinde tamamlanmıştır.

3. Yöntem

Bu çalışmada *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* adlı eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonunda yer alan 208 numaralı nüshası esas alınmıştır. Bu nüshanın esas alınma sebebi metnin harekeli olması ve eski tarihli bir nüsha olmasıdır. Ayrıca diğer nüshalar da tespit edilip temin edilerek eserde zaman zaman tereddüde düşülen sözcüklerin tamamlanması konusunda faydalanılmıştır.

Çalışmada eser ve eserin müellifi hakkında bilgiler verilmiş olup ses ve şekil özellikleri, yazım (imla) özellikleri incelenmiştir. "Yazım (İmla) Özellikleri" başlığı altında ünlü ve ünsüzlerin yazılışları ele alınmıştır. "Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri" başlığında ise Türkçe sözcükler, Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki şekilleri ile kıyaslamalar yapılarak değerlendirilmiştir ve eserde kullanılmış olan ekler incelenmiştir. "Söz Varlığı" bölümünde eserde yer alan atasözleri ve deyimlerden örnekler verilerek o dönemin söz varlığı ve dil özelliklerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

4. Yazım (İmla) Özellikleri

Türk dili tarihsel süreç içerisinde pek çok farklı alfabe ile tanışmıştır. Elbette alfabe değişimleri imla üzerinde oldukça etkili olmuştur. Türkçenin en uzun soluklu alfabesi olan Arap alfabesinde, Türk dilinin bazı seslerin tam karşılıklarının olmaması birtakım problemlere sebebiyet vermiştir. Ayrıca tarihî süreç içerisinde önemli bir yer tutan Uygur alfabesi ekseninde gelişen imla geleneğinin Arap harfli metinlerde varlığının uzun süre devam etmesi de bir diğer önemli unsurdur. Bundan dolayı Anadolu sahasında meydana getirilen özellikle başlangıç dönemi eserlerinde Uygur imla geleneği ve Arap-Fars imla geleneğinin bir arada kullanıldığı genel kabul görmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yer yer eski Türk yazı dili geleneği devam ettirilmiş, yer yer de Arap-Fars imla geleneği Türkçeye uyarlanmaya çalışılmıştır. "Arap yazısının, Türkçenin ses yapısına ve eski Türk yazı geleneğine aykırı düşen durumu, Arap-Fars imla sistemi ile eski yazı dili geleneğini birbirine karıştıran karma bir imla sisteminin oluşmasına ve imlada bazı özel tasarruflara yol açmıştır. Bu sistemde ünlüleri karşılamak üzere hareke işaretlerine yer verildiği gibi, hem ünlü yerine geçen hem de daha başka görevleri bulunan ve 'hurÿf-ı imlâ' denilen و, ا, ي, گ gibi ünlü işaretlerine de ağırlık tanınmıştır" (Korkmaz, 1995, s. 491).

İmla konusunda yukarıdaki paragraflarda bahsettiğimiz karmaşadan *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* adlı eser de nasibini almıştır. Eserde ünlülerin yazımında aynı sözcüklerde bile zaman zaman birliktelik görülmez. Ünlülerin yazımı konusunda eserde tespit edilen bazı ikili (hatta üçlü) kullanımlar şunlardır:

anı (1b/11) ~ اني (8b/12) ~ اني (10b/8). ("anı" sözcüğü için hem ye (ي) hem esreli ye (ي) hem de dik esreli ye (ي) kullanılmıştır.)

ayağ (14a/5), اَيَّاق (21b/3)

kaç (43a/7), فَجَّ (8a/10)

kara (26b/7), قَرَأ (30a/8)

toptolu طُوْطُوْلُو (31b/7), طُوْطُوْلُو (37a/2), طُوْطُوْلُو (37b/10).

Ünlülerin yazılışlarında olduğu gibi ünsüzlerin yazılışlarında da farklılıklar söz konusudur. Arap alfabesinde /ç/, /p/ ve /η/ seslerini karşılayan özel bir işaret bulunmadığından bu ünsüzler için genel itibarıyla (ك), (ب), (ج) işaretleri kullanılmıştır. Bunun yanında /ç/ ünsüzü için (چ), /p/ ünsüzü için (پ), /η/ ünsüzü için genellikle (ع) işareti kullanılır (Özkan, 1995, s. 88). Eserde /ç/ sesi için ön seslerde daima çim (چ) kullanılmıştır. İç ve son seslerde ise hem çim (چ) hem de cim (ج) işaretleri kullanılmıştır. “Belirlenmiş bir imlânın ve buna bağlı standartlaşmış bir söyleyişin bulunmadığı bir ortamda, bu günkü bazı eklemelerde görüldüğü gibi ikili şekillerin hatta daha fazla farklı şekillerin metinlerde yer alması çok daha tabiidir ve bunların aynı metinlerde kullanılabilirliklerine ihtimal vermek gerekmektedir” (Duman, 2014, s. 69). Aynı sözcükler için metinde yer alan farklı kullanımlar şu şekildedir.

açlığın أَجْلِفُنْ (46a/3) ~ *açlığından* أَجْلِفُنْدُنْ (37a/12), *agaç* أَغْج (27a/10) ~ أَغْج (37a/12).

Metinde /η/ ünsüzü iç ve son seslerde kef (ك) ile yazılmıştır. Yalnızca bir örnekte iç seste yer alan /η/ ünsüzü için üç noktalı kef (ك) kullanılmıştır: *siη*-سِيْكَ 1b/3.

Kalın sıradan ünlülerin yer aldığı bir örnekte hem sad (ص) hem de sin (س) işaretinin kullanıldığı görülmektedir: *sağ* سَاغْ (35b/5) ~ *sağ* صَاغْ (11b/7).

Metnin incelediğimiz 1a-50b yaprakları arasında bir örnekte aynı sözcükte hem esre () hem ötre () işaretleri olmak üzere çift hareke kullanıldığı görülmüştür:

aşlı أَصْلُوْ (7a/1).

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr'da belirtme hâli eki olan {+(y)I}'nın yazımında farklı işaretlemeler de dikkat çeker. Eserde ekin yazımı için; esre (), esreli ye (ي), ye + dik esreli ye (يِي) ve on altı defa esreli hemze (ء) kullanılmıştır. Esreli hemze ile kullanımların bazıları şu şekildedir:

cum'ayı جُمُعَةُ (6a/4), *kızılcaı* قِرْلَجَةُ (46a/1), *nesneyi* نَسْنَةُ (11b/1).

{+(y)A} yönelme hâli eki için üstün (ُ), üstünlü elif (ِ), üstünlü güzel he (ٺ), dik üstünlü güzel he (ٺ), ye + üstünlü elif (ِي) ve on dört defa üstünlü hemze (ٺ) işareti kullanılmıştır. Üstünlü hemze ile kullanımların bazıları şu şekildedir:

cilveye جِلْوُهُ (5b/3), *dâyireye* دَايِرَةُ (44a/3), *neticeye* نَتِيْجَةُ (5a/11).

5. Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri

Eserde, Türkçe kelime tabanlarında kalınlık-incelik uyumu genellikle tamdır. 1a-50b yaprakları arasında yalnızca inan- (17b/1, 18a/6) kelimesinde uyuma girmediği görülür. Türkçe kelimelerin kök ve gövdelerine gelen ekler ise genel itibarıyla uyuma bağlı olarak kullanılsa da bazı eklerin uyum dışı kaldığı görülmektedir. Bu ekler şu şekildedir:

{+ki} **aitlik eki** : *yarınki* (28b/9), *başdaki* (1b/9), *andaki* (8b/9).

{-ken} **zarf-fiil eki** : *oynarken* (27a/9), *şızılarken* (43b/11).

Yabancı kökenli kelimelere getirilen ekler genellikle kalınlık-incelik uyumuna tabidir. Ancak metinde {+IIK} eki iki kez uyumsuz olarak kullanılmıştır: *selimliğindandur* (16b/4), *âvâreliğın* (32b/3).

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr'da düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir. Kelime tabanlarında uyumsuzluğun görüldüğü örnekler şu şekildedir:

altun (18a/1) < altun (Dilçin, 1983, s. 8), *bellü* (30b/4) < bellü (Dilçin, 1983, s. 30), *berü* (36b/9) < berü (Dilçin, 1983, s. 31), *artuğ* (47a/3) < artuğ (Dilçin, 1983, s. 14), *eyü* (21b/10) < eyi ~ eyü ~ eygü ~ iyü (Dilçin, 1983, s. 88), *ķamu* (50a/13) < ķamu (Dilçin, 1983, s. 123), *ķarşu* (14b/1) < ķarşu (Dilçin, 1983, s. 128), *yumrı* (25b/5) < yumru (Dilçin, 1983, s. 252).

Kalıplaşmış imla geleneği neticesi bazı eklerin sürekli düz ünlülü bazı eklerin de sürekli yuvarlak ünlü ile yazılmasından dolayı uyumsuzluk meydana gelmiştir. Ayrıca düz ve yuvarlak ünlülü ikili kullanımı olan ekler de bulunmaktadır.

Eserde kullanılan düz ünlülü ekler;

{+CI+} İsimden İsim Yapma Eki: *öğütçisi* (35a/13), *kapucısıdur* (24a/11), *tavulcınuy* (28a/5).

{-mİş} Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki: *bilmişüz* (7b/8), *dimişler* (19a/11), *konulmuş* (4a/6), *olmuş* (7b/10), *şunmuşlardı* (17a/5), *yazmışuz* (29a/6).

{+sIn} Teklik 2. Şahıs Eki: *göresin* (5b/7), *bulasın* (7b/6), *yetiştürsin* (9a/4).

{-(y)IsAr} Gelecek Zaman Eki: *olısar* (6b/4) (2 yerde), *görisersin* (5b/10), *yeniser* (6b/4).

{-gil} Emir-Pekiştirme Eki: *görgil* (26b/7) (2 yerde).

Yuvarlak ünlülü ekler;

{-(y)Up}, {-(y)UbAn} Zarf-fiil Eki: *buluban* (16a/2), *tağılup* (1b/10).

{+ArU+} İsimden İsim Yapma Eki: *yukaru* (18a/13) (5 yerde), *içerü* (11b/9) (7 yerde), *ilerü* (33a/2) (4 yerde).

{-ğun+} Fiilden İsim Yapma Eki: *kaçğun* (23b/11).

{+vUz} Çokluk 1. Şahıs Eki: *yürürsevüz* (16a/3), *olavuz* (16a/4).

{-Ur-} Fiilden Fiil Yapma Eki: *bitür-* (47a/7), *düşür-* (15b/6).

{+Uz} Çokluk 1. Şahıs Eki: *bilmişüz* (7b/8), *gözlerüz* (7b/10), *düşmişüz* (15a/3).

{-duğınca} Zarf-fiil Eki: *olduğınca* (5a/6).

{-dUKdA}, {-tUKdA}⁴ Zarf-fiil Eki: *attukda* (50a/7), *bağırdukdA* (46a/1).

İkili şekilleriyle kullanılan ekler;

{-dIK}, {-dUK}, {-tUK}⁵ Sıfat-fiil Eki: Metinde genel itibarıyla yuvarlaktır. Ekin {-dUK}, {-tUK} biçimi üç yüz beş defa kullanılmış olup iki yüz dokuz örnekte uyumsuzdur. Yalnızca altı örnekte ekin düz ünlülü şekli kullanılmış olup bir örnekte uyum dışıdır: *aldukların* (1b/7), *ağladuğum* (29a/5), *getürdiği* (33a/10).

{-dUr-}, {-dİr-} Fiilden Fiil Yapma Eki: Elli kez {-dUr-} biçimi kullanılmakta olup kırk örnekte uyum dışıdır. {-dİr-} biçimi ise uyumlu olarak dört örnekte geçmektedir: *ıldurdıldar* (44b/11), *bilişdirdük* (43b/10).

{+dİr}, {+dUr}, {+tür}⁶, {+dUrUr} Bildirme Eki: {+dUr} ve {+tür} biçimi üç yüz yetmiş iki örnekte mevcut olup üç yüz on yedisinde uyum dışıdır, {+dİr} şekli ise uyumlu olarak dört örnekte geçmektedir.

{+dİr}: *nedir* (5a/5), *sarâydır* (12a/7).

⁴ Sonu te (ت) ile biten kelime tabanlarına dal (د) ile başlayan ek eklendiğinde kelime tabanındaki te(ت) harfinin üzerine şedde (َ) gelmektedir.Bu sebeple ek /t/’li olarak okunmuştur. Yapıcı (2020, s. 252) bu tarz kullanımları ünsüz uyumu örnekleri olarak değerlendirmektedir.

⁵ Sonu te (ت) ile biten kelime tabanlarına dal (د) ile başlayan ek eklendiğinde kelime tabanındaki te(ت) harfinin üzerine şedde (َ) gelmektedir.Bu sebeple ek /t/’li olarak okunmuştur. Yapıcı (2020, s. 252) bu tarz kullanımları ünsüz uyumu örnekleri olarak değerlendirmektedir.

⁶ Sonu te (ت) ile biten kelime tabanlarına dal (د) ile başlayan ek eklendiğinde kelime tabanındaki te(ت) harfinin üzerine şedde (َ) gelmektedir.Bu sebeple ek /t/’li olarak okunmuştur. Yapıcı (2020, s. 252) bu tarz kullanımları ünsüz uyumu örnekleri olarak değerlendirmektedir.

{+dUr}: *bağadur* (49b/9), *nidür* (1b/12).

{+tür}: *beşârettür* (4b/5).

{+dUrUr}: *benlikdürür* (30a/11), *sevinenlerdürür* (32a/8).

{-sUn}, {-sIn} **3. Teklik Şahıs Emir Eki:** *olmasun* (26b/6), *gitsin* (7a/12).

{-ğü+}, {-gü+}, {-gi+} **Fiilden İsim Yapma Eki:** *kayğu* (28a/11), *bilgü* (1b/12), *sevgi* (13a/5).

{+IU+}, {+II+} **İsimden İsim Yapma Eki:** *aşşılı* (17a/12), *çığıştılı* (47a/10).

{+IİK+}, {+IUK+} **İsimden İsim Yapma Eki:** Ekin {+IİK+} biçimi toplamda iki yüz yirmi altı defa kullanılmış olup on dört yerde uyum dışı kullanım mevcuttur, {+IUK+} biçimi ise yüz on iki defa kullanılmış ve otuz defa uyum dışıdır: *benlögüm* (40a/2), *ululık* (3a/11).

{+(s)I(n)+}, {+Un+} **Teklik Üçüncü Şahıs İyelik Eki:** Ekin yuvarlak ünlülü olan örneklerinde uyuma girdiği görülmektedir.

güni (39b/5), *kayğusından* (4a/6), *yolunda* (23b/3), *ucundandır* (28a/3).

{+sIz+}, {+sUz+} **İsimden İsim Yapma Eki:** Ek, iki kez düz ünlülü tabanlardan sonra {+sIz+} şeklinde gelerek uyuma girmiştir. {+sUz+} şekli ise iki kez uyuma bağlı olarak kullanılmış, on dokuz kez uyum dışı kullanılmıştır.

buğanaqsuz (1a/11), *taşsızlık* (10a/10).

{-(U)K+}, {-(D)K+} **Fiilden İsim Yapma Eki:** *eşik* (4b/10), *kışuk* (35b/8).

{-II-}, {-UI-} **Fiilden Fiil Yapma Eki:** *buyrul-* (36a/13), *süril-* (30a/3), *urıl-* (31a/9).

{-(D)n-}, {-(U)n-} **Fiilden Fiil Yapma Eki:** Metinde {-ın-}, {-in-} şekli toplamda elli yedi defa geçmekte olup on dokuz defa uyum dışıdır; {-un-}, {-ün-} şekli ise uyuma bağlı olup yetmiş defa kullanılmıştır.

şalın- (31b/9), *bürün-* (3b/11), *sürin-* (38b/10).

{-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur} **Geniş Zaman Eki:** Ekin {-Ar} şekli uyumlu olarak yüz dört defa, {-Ur} şekli yüz altmış sekiz defa uyum dışı olmak üzere toplamda üç yüz on iki defa, {-Ir} şekli bir örnekte uyum dışı olmak üzere toplam dört defa kullanılmıştır.

atar (8b/12), *arar* (32b/2), *alur* (21a/1), *görür* (17b/9).

{-dIKçA}, {-dUKçA}, {-tUKçA}⁷ **Zarf-fiil Eki:** *arttuğça* (10a/7), *ittükçe* (5a/9), *silindükçe* (10a/3).

Ünlü türemesi Türkçe kelimelerde nadiren görülmektedir. 1a-50b arasında yalnızca bir örnekte ünlü türemesi meydana gelmiştir:

aza-cuk (17a/7) “azıcık”

Eserde belirtme hâli {+(y)I}, {+nI}, {+Ø} şeklindedir. Genel olarak {+(y)I} şekli kullanılmıştır:

yoğu (4a/13), *yokuşu* (8b/3), *örtülüyi* (9b/11), *devletlüyi* (14a/3), *cum‘ayı* جُمُعَةَ (6a/4), *kızılcaı* قَزْلَجَةَ (46a/1).

Eski Türkçede şahıs ve işaret zamirlerine gelen {+nI} şekli *Sırru‘l-Esrâr ve Matla‘u‘l-Envâr*’da da bu kullanımı devam ettirmektedir:

⁷ Sonu te (ت) ile biten kelime tabanlarına dal (د) ile başlayan ek eklendiğinde kelime tabanındaki te(ت) harfinin üzerine şedde (َ) gelmektedir. Bu sebeple ek /t/’li olarak okunmuştur. Yapıcı (2020, s. 252) bu tarz kullanımları ünsüz uyumu örnekleri olarak değerlendirmektedir.

anı (28b/4), *işbunu* (10a/11), *bunu* (1b/13).

Ekin ayrıca {+Ø} eksiz kullanımı da bulunmaktadır:

buyruğun (23b/3), *ardın* (20b/10), *düzenin* (12b/9).

Görülen geçmiş zaman eki birinci ve ikinci şahıslarda yuvarlak ünlülü olarak {-dU}, {-tU} şeklinde; üçüncü şahıslarda düz ünlülü olarak {-dI}, {-tI} şeklindedir. Ancak bir örnekte teklik üçüncü şahıs için ekin yuvarlak ünlülü şeklinin kullanıldığı görülmektedir:

deprenür depredür yangü çanğu gürüldü şavuldu⁸ ki söylerler ne dirler (15b/7). Bu ekin yazımı, muhtemelen kendisinden önce gelen *gürüldü* kelimesinin etkisiyle yuvarlak ünlülü işaretlenmiştir.

Gelecek zaman eki için {-(y)IsAr} ve {-sA gerek} kullanılmıştır. {-(y)IsAr} şekli metinde yalnızca dört yerde geçmektedir:

olısar (6b/4), *yeniser* (6b/4), *görisersin* (5b/10), *olısar dur* (46b/9).

{-sA gerek} şekli ise yalnızca bir yerde geçmektedir:

sevdiğün koğusu şehir yılleri ile toptolu idicek ki yine gitse gerek ardına düşesin (28b/1-2).

Gereklilik kipi için {-mAK gerek} ve {-sA gerek} yapıları kullanılmıştır. Metinde {-mAK gerek} yapısı dokuz defa kullanılmıştır:

bilmek gerek (15b/8), *sevmek gereksin* (16a/7), *görmek gerek* (24a/10-11), *girmek gerek* (24a/11), *yalvarmak gerek* (24a/12), *kuşanmak gerek* (37b/11), *uyamak gerek* (47a/1), *varmak gerek* (47a/2), *duymak gerek* (47a/2).

{-sA gerek} yapısı ise iki defa kullanılmıştır:

süt dökmüş oğlan gibi ortada тұrup kıyıyı gözetse gerek ne itse gerek (49b/5-6).

Metinde tespit edilen fiilimsiler şu şekildedir:

İsim-Fiil Ekleri: {-mAK}, {-mA}, {-(y)Iş}.

Sıfat-Fiil Ekleri: {-(y)AcAK}, {-(y)An}, {-dIK}, {-dUK}, {-tUK} {-mez}, {-mIş}.

Zarf-Fiil Ekleri: {-(y)IcAK}, {-(y)IncA}, {-madan}, {-mAdIn}, {-All}, {-IcAGAz}, {-ücegez}, {-elden}, {-elden berü}, {-dUKdA}, {-tUKdA}, {-duğında}, {-düğinde}, {-dıklarında}, {-düklerinde}, {-dükden sonra}, {-dukdan sonra}, {-mAKdA}, {-ken}, {-(y)U}, {-A}, {-I}, {-(y)ArAK}, {-(y)urak}, {-dUKÇA}, {-tUKÇA}, {-dIKÇA}, {-duğınca}, {-dügi gibi}, {-mağa}, {-mege}, {-mek için}, {mağı-çun}, {-megi-le}, {-mağla}, {-(y)Up}, {-uban}.

Metinde on altı tane isimden isim yapma eki, on tane isimden fiil yapma eki, on üç tane fiilden isim yapma eki, on beş tane fiilden fiil yapma eki tespit edilmiştir.

6. Söz Varlığı

Atasözleri; bir millet tarafından kabul edilip, benimsenip, yüzyıllar boyunca dilden dile aktarılırlar. Türk kültürünün, görüşünün, inancının ve değer yargılarının anlaşılabilmesi için atasözleri çok önemli kaynaklardır. Aynı zamanda deyimler de dilin kültürel boyutunu destekler ve devamını sağlar (Mete, 2014, s. 113-128). *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr*'da da atasözleri ve deyimlere sıkça başvurulmuştur: *muhabbet iki başdan olur* (16a/9), *yuvalanan taşta yoşun yapışmaz* (16a/10), *çig çeynenmedin yiyesi yenmiş gibi olmaz* (17a/10), *göz görmeyicek göñül katlanur* (18a/8), *aşlında olan dırnağında belürdür* (25b/4-5), *sırça şınığı şarmağı-la bütiin*

⁸ Eserin Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz B 1084 numaralı nüshasında şeklinde yazılmıştır.

olmaz (25b/5), yirüñ kulağı var (30a/5); dilden dile düş- (4a/8), günini gün it- (8b/10), feryād iden (24b/8), göñül vir- (30a/4) vd.

Eserde kullanılan ve burada yer veremediğimiz daha pek çok deyim ve atasözünü niteliğindeki yapılar dönemin sosyal anlayışını ve söz varlığını göstermesi bakımında da ayrıca kıymetlidir.

Sonuç

Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr, 16. yüzyılda Enverî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmış önemli bir eserdir. Bu çalışmada eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonunda yer alan 208 numaralı nüshasının 1a-50b yaprakları arası esas alınmıştır. Ortaya çıkarılan çeviri yazılı metin üzerinden eserin farklı özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazma eserlerin zamanının hem kültürel hem de dilsel birikimlerini muhafaza özelliği bu eserde de karşımıza çıkar. Böylelikle 16. yüzyıla ait hem dilsel hem de kültürel öğeler günümüze aktarılmış olur. Çalışmada *Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* 'ın incelenmesiyle yazım (imla) özellikleri, ses ve şekil özellikleri ve söz varlığı eserin verdiği malzeme doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Farklı imla geleneklerinin görüldüğü bu eserde kelimelerin ikili yazım örnekleri yer alır. Bunlar zaman zaman ünlülerin yazımında zaman zaman da ünsüzlerin yazımında görülür.

Eserde yer alan manzumelerinde Arapça ve Farsça ibareler sıklıkla kullanılmıştır. Nesirlerinde ise deyimler ve atasözlerinden oluşan nasihatler akıcı ve ahenkli saf Oğuz Türkçesiyle yazılmıştır. Bu durum, o dönemin söz varlığını ve dil özelliklerini gösterebilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzî, Riyâzü'ş-Şuarâ, (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-191371/riyazi-riyazussuaratezkiretus-suara.html> (Erişim tarihi: 25.06.2020).
- Canım, R. (2018). *Lâtîfi-Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretussuara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf> (Erişim tarihi: 07.08.2020).
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duman, M. (2014). Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e meselesine dair. *İlmi Araştırmalar*, 0(7), 65-103.
- Elbir, B. (2018). *Kıyâfetnâme*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Ergun, S. N. (1932). Türk diline dair çok faydalı bir eser. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1(8-9), 306-308.
- Ergun, S. N. (1996). *Türk şairleri C. III*. İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- Kılıç, F. (2018). *Âşık Çelebi- Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf> (Erişim tarihi: 11.06.2020).
- Korkmaz, Z. (1995). Eski Anadolu Türkçesinde imlâ-fonoloji bağlantısı üzerine notlar. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 491-508
- Kurnaz, C. ve Tatcı, M. (2001). *Ümmî divan şairleri ve Enverî divanı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Mete, F. (2014). Kültürel ortaklığın göstergesi deyimlerin öğretimi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21(2), 113-128.

- Özkan, M. (1995). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 13.11.2022).
- Yapıcı, A. İ. (2020). Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde imla kaynaklı bir sorun: ünsüz uyumu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 218-253.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50